

SPOLEČNOST VLASTENECKÝCH PŘÁTEL UMĚNÍ

A POČÁTKY PAMÁTKOVÉ PÉČE V ČECHÁCH

Zdeněk Hojda

V úvahách o historickém povědomí vznikající národní společnosti přelomu 18. a 19. století nemůže zůstat stranou vztah k těm pozůstatkům minulosti z oblasti architektury a dalších výtvarných odvětví, které dnes označujeme jako umělecké památky. Počátky péče o památky na pozadí idejí romantismu představují projev historického myšlení par excellence. Nejzáslušnější na tomto poli je práce Jakuba Pavla, první pokus o syntézu dějin památkové péče v 19. století u nás. /1/

Až do zřízení Archeologického sboru Vlasteneckého muzea roku 1843 to byla především Společnost vlasteneckých přátel umění, která - při chybějící institucionální základně a teoretické neujasněnosti památkové péče - jediná vyvíjela v této oblasti iniciativu. Archív SVPU, uložený v archívu NG, skýtá k této památkářské činnosti řadu zajímavých dokladů. /2/

Podívejme se nejprve, jak se odráží zájem o umělecké památky minulosti v prvních stanovách SVPU z roku 1800; ve stanovách, jež byly v platnosti až do roku 1856. Zde se proklamuje, že SVPU pokládá za svůj nejpřednější úkol zvelební umění a vkusu publika v Čechách /výchovná funkce!/, zakládá proto k tomu účelu galerii a uměleckou školu - akademii. Úkolem galerie bylo "dem ferner Verderben und der Auswanderung von Gemälden und andern Kunstwerken steuern und angehenden Künstlern und Kunstliebhabern Modelle darbieten". /3/ Sběratelství mělo ovšem také funkci ochrannou. Až do počátku 30. let nebyla SVPU vlastníkem obrazové sbírky, galerie sestávala výhradně z obrazů zapůjčených členy SVPU. Uložením nejcennějších kusů hlavně ze šlechtických sbírek /měšťanských přispěvatelů bylo zatím málo/ se nejen zabránilo dalšímu ničení obrazů, často uložených u svých majitelů nevhodně. SVPU na sebe brala plnou odpovědnost za jejich kvalifikované uložení a za nutné restaurování. To vymezuje § 8 stanov: SVPU zajistí a uhradí drobné opravy, čištění, popřípadě nové zarámování zapůjčených obrazů. Majitel, který by si chtěl vzít svůj obraz zpět, musí to oznámit nejméně půl roku předem. Kdyby si chtěl svůj obraz vyvednout dříve než za 10 let od zapůjčení, uhradí SVPU náklady vynaložené na restaurování. Jen za první čtyři roky od vzniku obrazárny bylo za těchto podmínek zapůjčeno více než 800 obrazů. /4/

Sociální základnu SVPU tvořila patrioticky naladěná skupina české šlechty. Jednou z příčin této "výběrovosti" byl i vysoký census, který podmiňoval řádné členství v SVPU, totiž 100 zlatých ročního příspěvku. Mezi šlechtickými členy byla celá řada zapálených diletantů, v první řadě je třeba jmenovat první prezidenty SVPU: Antonína Kolovrata Novohradského, velkého sběratele grafiky, Františka Šternberka, sběratele mincí a zakladatele velkého kabinetu mědirytin, muže, jenž nejprve jako referent /1796 - 1802/ a později jako prezident /1802 - 1830/ usměrnil činnost SVPU v jejích počátcích rozhodně nejvýrazněji. Ve 30. letech přichází Kristián Clam-Gallas, Ervín Nostic, František Thun ml. a další. Důležité je, že aktivními členy SVPU byli i někteří ze zakládajících členů Společnosti vlasteneckého muzea, např. Kašpar Šternberk nebo Josef Nostic. To umožnilo dost těsnou spolupráci těchto dvou nejvýznamnějších kulturních institucí v Čechách 1. poloviny 19. století. /5/ Nechceme zde přeceňovat roli historické šlechty. Je však nepochybné, že její organizátorská činnost přes svůj převážně soukromý charakter významně přispěla k položení základů novodobé české vědy a umění.

Pro činnost SVPU měla velkou důležitost kategorie tzv. volených členů, to je těch, kteří "durch ihre Kunstkenntnisse der Gesellschaft nützlich werden können". Šlo tedy o jakousi kategorii expertů. Tito lidé, rekrutující se většinou z řad měšťanské inteligence, názorově se pohybující většinou shodně se šlechtou v okruhu zemského patriotismu, byli často na velmi dobré odborné úrovni. Za všechny možno jmenovat z prvních let SVPU Jana Quirina Jahna, /6/ později od 30. let například Ludvíka Rittersa z Rittersbergu. Právě proto, že se SVPU mohla opřít o tyto lidi, mohla vedle péče o obrazy ve vlastní sbírce plnit na požádání i funkci jakéhosi odborného centra pro znalecké posudky v oblasti malířství, sochařství, záchrany ohrožených historických architektur. Pozitivní roli tu sehrálo i organizační propojení SVPU a Akademie. V profesorech a žácích Akademie nacházela SVPU nejen zástupce v příslušných komisích k záchraně různých památek, ale i praktické odborníky-restaurátory. Podívejme se teď na několik typických příkladů památkových bojů, do nichž SVPU v letech 1796 - 1843 zasáhla.

Již tradičně od dob Jana Quirina Jahna věnovala SVPU pozornost deskovým malbám na Karlštejně. A tak když se 26. 8. 1823 obrátil karlštejnský direktor František Auge na muzeum ve věci

opravy nebo okopírování obrazů v kapli sv. Kříže, předalo muzeum celou záležitost Františku Šternberkovi. /7/ K restaurování Teodorikových obrazů došlo však až koncem 30. let. Komise z členů SVPU neschválila metodu navrhovanou vídeňským malířem Eduardem Gurkem /20. 6. 1838/ a na její doporučení rozhodl nejvyšší purkrabí pražský Karel Chotek přezkoušet jinou restaurátorskou metodu, navrhovanou Františkem Horčičkou /28. 7. 1838/. Zkoušky se vedle Horčičky zúčastnili Josef Burde, Antonín Mánes a Václav Markovský /24. 1. 1839/. Tato komise doporučila Horčičkův postup a svěřila práci Václavu Markovskému. Komise SVPU jeho práci pravidelně kontrolovala. /8/ Markovský pracoval poměrně rychle a nová komise ve složení Václav Mánes, G. Kratzmann, J. V. Hellich a Václav Markovský mohla 12. 1. 1842 prohlédnout a komisionálně převzít všech 128 opravených obrazů. /9/

Na vyžádání zemského prezidia vypracoval člen SVPU Josef Schütz jakousi památkářskou expertizu o konzervaci poškozených soch Karlova mostu. /10/ Schütz v duchu dobového nazírání na baroko konstatuje, že většina soch sice nesplňuje vyšší nároky solidního znalce umění, avšak od smrti Václava Prachnera není v Praze sochař, který by vytvořil něco, co by mostním sochám mohlo konkurovat. To se mu jeví jako argument k jejich zachování. Doporučuje provést čerstvý nátěr soch olejovou fermežovou barvou, která podle zkušeností se sochou sv. Václava na Koňském trhu poměrně rychle tmavne a nebude se tak lišit od starožitného barevného tónu Karlova mostu.

K další závažné otázce, totiž postavení a umístění nového pomníku Karlu IV. /uvažovalo se tehdy o Koňském trhu/, se vyjádřili jménem SVPU opět formou dobrozdání Josef Schütz, Josef Waldherr a Ludvík Ritter z Rittersbergu 15. 8. 1835. /11/. Tato otázka souvisí ovšem s péčí o památky dosti volně /v dobrozdání se uplatňuje ovšem i historická a urbanistická argumentace/ a nebudeme se jí zde podrobněji zabývat.

Další významnou zakázkou z oblasti restaurování malířských děl /zde se uplatňovala SVPU nejagilněji/ byla velká oprava obrazů ze sbírky na Pražském hradě v roce 1839. /12/ Práci byli pověřeni Josef Burde, František Horčička a Václav Markovský.

Dva velké památkářské boje počátku 40. let se svým ohlasem neomezily jen na kruh obou vlasteneckých společností, SVPU se však spolu s muzejní společností v obou dost angažovala. Akce na záchranu zbylé původní části Staroměstské radnice skončila ale na rozdíl od druhé kampaně na záchranu slánské Pražské brány pod-

statně úspěšněji. Člen SVPU František Thu ml. podal 19. 12. 1840 císaři memoriál a v něm uměleckohistorický rozbor o přestavbě Staroměstské radnice. Následovala petice císaři, podepsaná společně Ervínem Nosticem, prezidentem SVPU, a Josefem Nosticem, sekretářem muzejní společnosti. Gubernium odpovědělo 17. 10. 1841 na adresu SVPU, že bude zřízena komise /jejím sestavením byl pověřen guberniální rada Cron/, do níž má SVPU vyslat svého zástupce. Tato komise měla vyřešit dvě otázky:

- a/ zda je nutná přestavba už vybudovaných nových částí a s jakými změnami by bylo lze se spokojit,
- b/ co se má stát se starou jižní frontou.

Už 22. 1. 1842 byla oběma společnostem dána na vědomí příznivá zpráva, že věž a stará část radnice /jižní fronta/ zůstanou zachovány. /13/

Popis peripetií zápasu o bránu ve Slaném lze najít u J. Pavla. SVPU morálně podpořila Františka Thuna ml., který projevil v této věci velkou aktivitu. Když však šlo o znovuvystavění již zbouraných částí s finanční podporou SVPU /gubernium Společnosti vlasteneckých přátel umění 8. 4. 1842/, ukázalo se nemožné, aby tyto náklady uhrazovala. /14/ Přes dobrou vůli nejvyššího purkrabího Chotka se hlavně díky nepochopení místních úřadů brána ve Slaném nedochovala.

To bylo jen několik nejzajímavějších příkladů činnosti SVPU na poli péče o památky, činnosti, která vyvrcholila na počátku 40. let. Významným mezníkem v dějinách památkové péče je zřízení Archeologického sboru Národního muzea v roce 1843. Ten měl být původně sestaven z členů obou společností. SVPU zareagovala málo pružně na modernější způsob práce této korporace a její součinnost se pro neochotu vysílat do sboru stálé zástupce rychle stala fikcí. /15/ V oblasti péče o památky malířského umění si však nadále podržela autoritu.

* * *

/1/ Jakub Pavel, Dějiny památkové péče v českých zemích, Sborník archivních prací XXV, 1975, k činnosti SVPU zvláště str. 185, 204 - 205, 207 - 210.

/2/ Doklady k tomuto příspěvku jsem čerpal z protokolované korespondence SVPU pod sign. ANG, AA 1521 a.

/3/ Stanovy SVPU z roku 1800 uloženy pod sign. ANG, AA 992.

/4/ Přesně do 21. 3. 1800.

/5/ Srv. Josef Hanuš, Národní museum a naše obrození II, Praha 1928, str. 86, 232-3 a F. Palacký, Hrabata Kašpar a Franti-

šek Šternberk a jejich působení pro vědu a umění v Čechách /přednáška ve shromáždění KČSN 15. 12. 1842/, in: Dílo F. Pa-
lackého III., str. 285n.

- /6/ Srv. Pavel Preiss, Jan Quirin Jahn a český klasicismus, Sborník Národního muzea v Praze, A/XII, č. 3, 1958, 121 - 180.
- /7/ Josef Hanuš, c. d., str. 198.
- /8/ Zde dochází v pramenech k určitému časovému rozporu. V pro-
tokolu komise z 12. 1. 1842 se tvrdí, že Markovský pracoval
na karlštejských malbách od 15. 4. 1840 do 23. 9. 1840. To
by svědčilo o tom, že Markovský zrestauroval 128 obrazů za
5 měsíců! Krom toho jiná komise ve složení František Thun,
J. V. Hellich, Kristián Ruben a Josef Kranner zanechala pro-
tokol z 24. 7. 1841, v němž je teprve doporučeno vyzdvižení
a opravení karlštejských obrazů. Tento rozpor bude ještě
třeba objasnit.
- /9/ Ke Karlštejnu ANG, AA 1521 a/á, 51, 56, 61, 64, 67, 73, 75,
77, 78.
- /10/ Schützovo dobrozdání a další materiály k opravě mostních
soch sub ANG, AA 1521a/13.
- /11/ ANF, AA 1521a/28.
- /12/ ANG, AA 1521a/43 a J. Pavel, c. d., str. 184.
- /13/ ANG, AA 1521a/49, 53, 71, 79. Srv. J. Pavel, c. d., str. 192
- 193.
- /14/ ANG, AA 1521a/85, 93 a J. Pavel, c. d., str. 197 - 199.
- /15/ J. Pavel, c. d., str. 207n.

* * *

PROGRAM HISTORICKÝCH SBÍREK NÁRODNÍHO MUZEA V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Jiří Rak

Během jednání naší konference jsme vyslechli již řadu refe-
rátů osvětlujících fenomén historismu 19. století z nejrůznějších
aspektů. V tomto příspěvku chci upozornit ještě na jeden významný
pramen k poznání tohoto jevu, pramen, který nám současně umožňuje
i postihnout spojení historismu s českým národním hnutím. Tímto
pramenem je vývoj programu historických sbírek Národního muzea
v Praze.

První programová prohlášení v době vzniku muzea chápala his-
torické sbírky především jako soubor pramenů potřebných k vědec-
kému studiu. Vzhledem k tomu, že pramenná hodnota hmotných pamá-